

MEKANİK DÜŞÜNCE DEN EKOLOJİK DÜŞÜNCEYE : YENİ BİR İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİ TASARIMININ DOĞUŞU

Hasan YAYLI*

ÖZET

16. yüzyıl ile birlikte insan düşüncesi Batılı anlamında önemli bir aşama kaydetmiştir. Bu aşama neticesinde insanların insanlarla olan ilişkilerinin yanı sıra insan doğa ilişkisinde de bazı gelişmeler yaşanmıştır. Aydınlanmanın önemli düşünürleri, insanın doğa ile olan ilişkisi bağlamında bazı önemli görüşler ortaya atmışlardır. Ulaşılmaya çalışılan fikir sisteminden, yeni bir insan-doğa ilişkisi tasarımı ortaya çıkmıştır. Ancak bu tasarımın bir sonucu olarak bugünkü Batı uygarlığı, insan-doğa ilişkisinde varoluşun temeline insanı oturtmakla kalmamış, onun çevresini oluşturan her şeyi de insanın hizmetkârı olarak ve tahakkümü altındaki eşyalar/metalar olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu çalışmada Aydınlanma düşünürlerinin insan doğa ilişkileri tasarımında geliştirdikleri mekanik dünya görüşünün eleştirisi ele alınmaktadır. Bu bağlamda da Rousseau, Marx, Darwin, Malthus, Heackel, Bertalanffy, Einstein gibi düşünürlerin aydınlanmaya yönelttikleri eleştirilerden ekolojik dünya görüşünün temellerini oluşturan ipuçları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Ekoloji, Aydınlanma, Doğa, Modernite, Mekanik Düşünce

ABSTRACT

In the 16. century human idea (thought) had an important position in Western meaning. The end of this (consequence) position, beside human-nature relation, relationship between people had some important developments. Important thinkers of Enlightenment have set some important visions about human-nature relation. The consequence of this thought, a new human-nature relation occurred. However the end of this conception today's Western civilization centered the human being in human-nature relation and cause to perceive that all the thing

around human being is its slave. In this essay we consider the critique that Enlightenment thinkers develop mechanic world vision in human-nature relation. In this consistency, the critiques like thinkers that Rousseau, Marx, Darwin, Malthus, Heackel, Bertalanffy, Einstein direct to Enlightenment bring up claus which established ecological world vision.

Key words: *Ecology, Enlightenment, Nature, Modernited, Mechanics Idea*

GİRİŞ

İnsan üzerinde yaşadığı yerküre ile hesaplaşmaya girdiğinden beri, oldukça uzun bir zaman geçmiştir. Bugün insanın kendi genetik doğası üzerinde bile denemelerin yapılabildiği bir duruma gelinmiştir (Guattari, 2000:7). Bugünkü medeniyetine bu çabalarıyla ulaşan insanoğlunun doğa ile ilişkilerindeki radikal dönüşümün ürünü olan bugünkü Batı uygarlığı, ürettiği bu muhteşem (!) sonucun bedellerini tüm insanlığa ödetmiştir/ödetmektedir. Organik bir doğa anlayışından mekanik doğa anlayışına geçişi ifade eden bu dönüşüm insan-doğa ilişkisinde varoluşun temeline insanı oturtmakla kalmamış, onun çevresini oluşturan her şeyi de insanın hizmetkârı olarak ve tahakkümü altındaki eşyalar/metalar olarak tasarlamıştır. İnsanoğlunun bu görüşleriyle birlikte, aydınlanma düşüncesinin de bir ürünü olarak görülebilecek mekanik Dünya anlayışı, zamanla Aydınlanma dönemine yönelik eleştirilerin Batı toplumlarında yaygınlaşmaya başlamasıyla tarihsellik ifade eden bir görüş olarak görülmeye başlanmıştır (Hampson, 1991: 56). Ekolojinin bir bilim dalı olarak gelişmesi ve güçlenmesi, zamanla felsefi düzeyde ekolojik dünya görüşünün de oluşmasını sağlayan önemli nedenlerden biri olmuştur. Oluşan bu ekolojik dünya görüşü, toplumla doğa arasında olan karşılıklı etkileşim ve bu etkileşimin yol açtığı sorunlar üzerinde fikirler geliştirmektedir. Bu şekilde hayatın bütün alanlarının birbirleri ile ilişkileri olduğu düşünülerek bütüncül bir doğa anlayışı ve dönüşüm ortaya çıkmıştır (Simonnet, 1993:72-73).

Bu çalışmada öncelikle mekanik Dünya görüşünü ortaya çıkaran gelişmeler açıklanmaya çalışılacaktır. Konu sonra özellikle modernite eleştirileri ile gelişme gösteren yeni paradigma değişiminin adlandırması olan görüşler eşliğinde sunulmaya çalışılacaktır. Çalışma ekolojik düşüncenin doğuşunu ve gelişimini etkileyen bilim adamlarının ileri sürdükleri ekolojik bir bakış açısı ile genişletilmeye ve bu perspektifle sonuçlandırılmaya çalışılacaktır.

I- Mekanik Dünya Görüşünün Anlamı

Konuyu önce tarihsel perspektif içinde ele almak uygun gibi görünmektedir. Bunu yaparken de klâsik fiziğin oluşturduğu, şartlandığı ve bugün bilime egemen olan sakıncalı mekanistik bilimin, önceki çağlar boyunca var olmadığı, her şeyin 1500'lü yıllarda başladığına işaret etmek gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bugünkü kültürümüzün temelinde yatan dünya görüşü ve değerler sisteminin anahatları 16. ve 17. yüzyıllarda formüle edilmiştir. Evren hakkındaki yeni anlayış, Batı uygarlığına modern çağın belirleyici özelliklerini kazandırdı. Bunlar Batı kültürünü en az üç yüz senedir yönlendirmiş olan paradigmanın, yani model veya kalıbın, çıkış noktasıdır ve gerekli değişiklik günümüzde başlamak üzeredir.

1500'lü yılından önce bütün diğer kültürlerde olduğu gibi, Avrupa'da da organik bir dünya görüşü hakimdi. İnsanlar küçük, birbirine bağlı birimlerde yaşıyor ve doğanın manevî özelliklere sahip olduğunu düşünüyorlardı (Capra, 1992:54). Ayrıca, maddi olguların karşılıklı bağımlılığına, toplumsal ihtiyaçların kişisel ihtiyaçlara üstün tutulması gerektiğine inanıyorlardı. Ortaçağ bilimi, günümüz biliminden öz olarak çok farklıydı. Aynı anda sağduyu ve inanca dayanıyor, esas olarak da cisimleri tahmin ve kontrol etmeyi değil, onların anlamını, önemini kavramayı amaçlıyordu (Cevizci, 2001a:21).

Bilimsel devrim, Ptolemy (Batlamyus) ve İncil'in bin yılı aşkın süreyle bir dogma olarak kabullenilen jeosantrik, yani dünyayı evrenin merkezi kabul eden, görüşün yıkılmasıyla başladı. Ardından Kepler ve sonra Galileo, Copernicus'un teorisini kanıtladılar. Galileo, bilimsel deneyciliği, doğa yasalarını matematiksel lisan kullanarak ifade etmekle birleştiren ilk kişi olduğu için modern bilimin babası sayılır (Capra, 1992:54-56). Ayrıca Galileo ve Newton, bilimin temel hedefi olarak doğaya egemen olmayı da modern bilimin bir amacı olarak görmüşlerdir (Keleş ve Hamamcı, 1998:17).

Aynı dönemde İngiltere'de Francis Bacon'dan kaynaklanan "Baconcu ruh veya bakış açısı", bilimsel arayışın özünü ve amacını değiştirdi. Çünkü eski çağlardan beri bilimin gayesi bilim ve irfan, doğanın düzenini anlama ve onunla uyum içinde yaşamaktı. Bilim, "Tanrı'nın yüce şanı için", veya Çinlilere göre, "doğal düzenin yolunda gitmek" ve "Tao'nun akışını izlemek için" yapıyordu. Başka açıdan bakılırsa, bu fikirler "yin" paralelinde, yani bütünleştirici idi. Bu yaklaşım da bilim adamlarının tavrını ekolojik kılıyordu (Capra, 1992:56). 17. asırdan sonra bu tavır aksi kutuba kayarak "yang"cı oldu. Dolayısıyla

bütünleştirici temel, iddiacı, kendini kabul ettirici şekle dönüştü. Bacon'dan sonra bilimin amacı, aydınlanmak ve doğayı anlamak yerine, doğaya egemen olup onu denetleyecek bilgiyi elde etmeye döndü. Bunlar sonucunda günümüzde bilim ve teknoloji anti ekolojik bir kişilik kazandı (Cevizci 2001b:15).

Bacon ampirik (amelî) yönetime dayanan araştırma metodunu ileri sürerken düşüncelerini tutkulu hatta garazlı terimler kullanarak açıkladı. Örneğin; ona göre doğa, "başıboş dolaşmalarında kısıtılıp avlanmalı" idi, "hizmete mecbur edilmeli" ve "köle" yapılmalı idi. Doğa "dizgin altına alınmalı", ve "sırları işkence ile zorla ortaya çıkarılmalı" idi (Capra,1992:56). Bacon'un dışı olarak algıladığı doğaya lâyük gördüğü bu muamele, bilimsel düşüncede giderek etkili olan ataerkil tesirin çok güzel bir örneğidir (Gökberk, 1999:157).

Böylece o döneme kadar "besleyici bir ana" gözüyle bakılan doğa, Bacon'un yazılarında radikal şekilde değişti ve hemen ardından gelen Descartes ve Newton gibi iki dev ismin vurduğu bitirici darbeler, Bilimsel Devrimin doğaya eski bakış açısını tamamen silip götürdü (Hampson, 1991:57).

Büyük bir matematikçi olan Descartes, modern felsefenin de kurucusu kabul edilir. Kendinden önceki geleneksel bilgiyi reddedip yepyeni bir düşünce sistemi kurmaya girişti (Gökberk, 1999:228).

Descartes'ın ortaya koyduğu Kartezyen felsefenin ve bundan türeyen Dünya görüşünün temelinde bilimsel bilginin kesinliğine inanma fikri yatar. Tabii bu da daha işin en başında Descartes'ı yanlışla saplandırdı. Zira 20. yy. fiziği bize, bilimde hiç mutlak gerçek olmadığını, tüm kavram ve kuramlarımızın sınırlı ve yaklaşık olduğunu tereddütsüz biçimde gösterdi. Buna rağmen Kartezyen felsefedeki bilimsel gerçek inancı bugün hâlâ yaygındır. Kartezyen görüşün, mutlak gerçek ve Descartes yönteminin bilgi yolunda geçerli tek yol olarak görülmesi, günümüzde Batı'daki kültürel dengesizliğin oluşumunda önemli rol oynamıştır (Capra,1992:58).

Descartes yönteminin temeli ciddi şüphecilik anlayışı olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu yöntem, çözümleyici (analitik) olduğundan, düşünce ve problemleri önce parçalara ayırıp sonra bunları mantıksal bir sıraya göre düzenler. Bu çözümleyici yöntem herhalde Descartes'ın bilime en büyük katkısıdır. Bilimsel indirgemecilik, karmaşık bir olguyu bileşen parçalarına

ayırmakla o olgunun tüm yönleriyle anlaşılabilceği inancı olarak açılanmaktaydı (Hampson, 1991:56).

Descartes'ın görüşünce maddesel evren bir makine olduğundan, maddede amaç, hayat ve manevîlik söz konusu değildi. Doğanın işleyişi mekanik kurallara tabi olduğü için, maddesel âlemdeki her şey, onu oluşturan parçaların düzeneği ve hareketi ile açıklanabilirdi. Bu yaklaşım, 20. yy. fiziği esastan bir değışiklik getirinceye kadar, tüm bilimsel gözlemciliği, ve doğal olguları, ifade eden tüm kuramların şekillenmesini etkiledi (Capra,1992:61).

Doğa ve evren görüşü Descartes'inkine benzer olan Newton'un bilime katkısı, mekanik bir yapısı olan ve kesin matematiksel yasalara uyan doğanın, komple bir matematiksel formülasyonunu geliştirmesiydi. Newton bunu yapmakla Copernicus, Keppler, Bacon, Galileo ve Descartes'ın eserlerinin bir büyük sentezini sağlamış oldu. Newton öncesi 17. yy. biliminde, Bacon'un temsil ettiği ampirik, tümevarımlı yöntem ile, Descartes'ın temsil ettiği mantıklı, tümdengelimli yöntem gibi birbirine karşıt iki akım vardı. Newton iki yöntemin uygun bir karışımını yaparak, sistematik yorumu yapılmamış deneylerin ve deneysel kanıtlara dayanmayıp sadece esas ilkelerden yola çıkan tümdengelimin güvenilir sonuçlara veya kuramlara varamayacağını vurguladı. Bu yaklaşımıyla Newton, sistematik deneyciliğiyle Bacon'u, matematikselliliğiyle de Descartes'ı aşarak bu iki eğilimi birleştirmeyi başarmıştır (Hampson, 1991:60-61).

Bu yaklaşımlarıyla anlaşılacağı üzere Newton'a göre, ampirik deneylerle başlayan bilimsel metod, matematiksel kesinlikler ifade eder. Bilim dinden tamamen kopar, dinsel kurumlar ve anlayışların dinden tamamen ayrıştırılması ile Kartezyen düşüncenin hakimiyeti başlar (Nasr, 1988:88).

Doğanın bir organizma yerine bir makine olarak görülmeye başlanması, insanların doğal çevreye yönelik tavırlarını da kuvvetle etkiledi. Ortaçağlarda bakış açısı organik iken dayandığı temel sistem, ekolojik davranışa yatkındı. Dünyanın yaşayan bir organizma ve besleyen bir ana biçiminde imgelemesi (tasvir edilmesi), insanların eylemleri üzerinde dizginleyici bir unsurdur. Kişi anasını kolayca katledemez, bağırsaklarını altın için deşemez veya vücudunu sakatlayamaz... Dünya canlı ve duyarlı olarak görüldüğü sürece onu yok edici davranışlar insan ahlâkına aykırı görülecekti (Capra,1992:61).

Bilimin makineleşmesi oranında kültürel engeller haliyle yok oldu. Yani Kartezyen evren görüşünün mekanik oluşu, Batı kültüründe doğayı kullanmak

ve sömürmek için adeta bilimsel bir yetki haline geldi. Böylece bilimsel bilgi “kendimizi doğanın efendisi ve sahibi” yapmak amacıyla hizmet için kullanıldı. Çağımızda Kartezyen görüşün yararlılığı yanında yetersizlikleri de bütün bilimlerce önemli ölçüde anlaşılmaya başlandı (Cevizci, 2001b:155).

Newton’cu bakış açısına göre, Tanrı başlangıçta maddesel parçacıkları, ve aralarındaki güçler ile hareketlerin temel yasalarını yarattı. Tüm evren bu şekilde harekete geçirildi ve hiç değişmeyen yasalara uyarak o zamandan beri bir makine gibi çalıştı. Bu yüzden mekanistik doğa görüşü, kesin bir belirlemecilikle (determinizmle) yakından ilişkilidir. Bu çerçevede evren, nedensel ve belirlenmiş özellikler taşıyan devâsâ bir makine gibidir. Olmuş olan her şeyin kesin bir nedeni olduğu gibi, bu şeyler ilerisi için de kesin etkiler yaratırlar. Newton böylece, bu sistemin herhangi bir parçasının geleceği, ilke olarak, o parçanın herhangi bir andaki durumunun bütün ayrıntılarıyla bilinmesiyle kesin olarak tahmin edilebilirliği üzerinde durmuştur (Hellman, 2001:64-65).

Bu mükemmel makine-dünya görüşü, dışarıdan etkili olan, dışsal bir yaratıcıyı ve kendi ilahî yasasını dünyaya egemen kılarak onu yukarıdan yöneten monarşik bir tanrıyı ima ediyordu. Fiziksel olgular hiç bir şekilde ilâhi değildi, ve bilim böyle bir tanrıya inanmayı giderek zorlaştırmaya, ilâhi unsur, bilimsel dünya görüşünden tümüyle kayboldu ve yerine, Batı kültüründe belirgin olan manevî bir boşluk bıraktı (Cevizci, 2001b:182). Doğanın lâikleştirilmesindeki felsefî temel, ruh ve madde arasındaki Kartezyen ayrımcılıktır. Bu ayrımcılık sonucunda, mekanik bir sistem olan dünyanın, gözlemci olan insandan hiç bahsedilmeden, tamamen betimlenebileceği düşünülürdü. Böyle nesnel bir doğa tasviri de tüm bilimin ideali oldu.

İş pozitif bilimlerle de kısıtlanmadı. 18. yy. düşünürleri Newton yaklaşımını, insan doğasını ve insan topluluklarını inceleyen bilim dallarına da aktardılar. Örneğin Locke, toplumun temel yapıtaşını insan olarak gören atomistik bir görüş ileri sürdü (Sabine, 1969:218). Bir gazın niteliklerini atom ve moleküllerin hareketlerine indirgeyen fizikçiler gibi, Locke da toplumda gözlenen davranış biçimlerini, bireylerin davranışlarına indirgemeye çalıştı. Böylece önce bireyin doğasını incelemeye, daha sonra da insan doğası konusundaki ilkeleri ekonomik ve politik sorunlara uygulamaya başladı. Locke, bütün insanların doğduklarında eşit olduğuna ve gelişme yönlerinin tümüyle çevrelerine bağlı olduğuna inanıyordu. İnsanları güdüleyen şey de kendi

çıkarları kabul ettikleri şeylerdi. Bu konularda Locke'a rehber olan düşünce, fiziksel evreni yöneten yasalar gibi, insan toplumunu yöneten benzer yasaların varolduğuydu. Bir gazdaki moleküllerin dengeye gelmesi gibi insan bireyleri de toplumda, doğanın o zaman dilimi içinde bulunduğu duruma uygun bir dengeye yerleşeceklerdi. İnsanlara ve toplumlara egemen olan doğa yasaları, daha herhangi bir yönetimin ortaya çıkmamış olduğu dönemlerde bile vardı. Yine Locke'a göre bu doğal yasalar tüm bireylerin özgürlük ve eşitliği yanında, mülkiyet hakkını içeriyordu (Ağaoğulları, Zabcı ve Ergün, 2005:174). Dolayısıyla Locke'ın fikirleri Aydınlanma Çağının temel değerleri olarak modern ekonomik ve politik düşüncenin gelişimini kuvvetle etkiledi. Kökenleri Locke'a kadar giden bireycilik, mülkiyet hakları, serbest pazarlar, temsili yönetim idealleri gibi kavramlar kendinden sonra gelen felsefecileri, siyaset adamlarını ve devlet adamlarını önemli anlamda etkilemiştir.

19. yy.da, bilim adamları evrenin mekanistik modelini fizik, kimya yanında biyoloji, psikoloji ve sosyal bilimlerde de özenle işlediler. Bunun sonucu makine-dünya giderek daha karmaşık ve esrarengiz bir yapı hüviyetini kazandı. Genişleyen uygulama alanları neticesinde yeni buluşlar, yeni bakış açıları Newton modelinin sınırlamalarını ortaya çıkararak 20. yy.ın bilimsel devrimlerinin önünü açtı. Klâsik bilim artık sonun başlangıcına gelmişti (Simonnet, 1993:9-10).

II- Ekolojik Düşünceye Doğru

Aydınlanma döneminin iktisadi anlayışının büyüme fikri ile özdeş hale gelmesi merkantilistlerden itibaren şekillenmeye başlamıştır. Zenginliğin kaynağını altın biriktirmekte gören merkantilistler ülkelerin zenginleşmeleri için dış ticaret dengesini artı değerde tutacak bir altın birikimini zorunlu saymaktadır. Ancak bir ülkenin zenginliğinin başka bir ülkenin fakirleşmesine bağlı olduğu bu düşünce fizyokratlar tarafından eleştirilmiştir (Görmez,1997:31). Fizyokratlara göre asıl zenginlik topraktır. Aşırı ticareti fazlası ile eleştiren fizyokratlar toprağı zenginliğin kaynağı olarak görmeleri bakımından ekolojik düşüncenin temellerini atmışlardır. Fizyokratlardan önemli ölçüde etkilenen Adam Smith de zenginliğin kaynağını emek ve doğal kaynaklarda görmüş olması bakımından ekoloji düşüncesi içinde zikredilebilir. Ancak Smith doğal kaynakların sınırsız olduğu varsayımı noktasından ve büyüme ve kalkınmaya verdiği önemden dolayı ekoloji düşüncesinden ayrılır.

Smith'in bu noktadaki eksikliğini doğal kaynakların sonlu ve sınırlı olduğu noktasındaki tespiti ile Malthus tamamlayacaktır (Miller, 1995: 29-31).

Ekolojik düşüncenin doğuşunda Thomas Malthus'un da önemli katkıları olmuştur. Malthus gerek merkantilistlerin ve gerekse fizyokratların temelde büyümeye-zenginliğe yaptıkları vurguyu yerle bir edecek bir gerçekliği ifade etmiştir. O zamana kadar, zenginliğin kaynağı olarak görülen (altın yada toprak) yeryüzündeki doğal kaynaklar, sonsuz ya da sınırsız olarak düşünülmektedir. Oysa Malthus'un kaynakların sonluluğu ve doğal kaynakların sınırı ile ilgili bulguları (Görmez,1997: 73), mekanik iktisadi görüşün temel varsayımlarını kökten reddederek büyümenin ve sürekli gelişmenin sınırlılığında bahsetmiştir. Doğal kaynakların sınırlılığına karşılık yapılacak çalışmalarla artırılabilir olduğunu da ifade eden Malthus, bu kaynakların tüketicisi olan insanların doğal kaynakların artışından daha hızlı bir katsayı ile çoğaldığına değinerek doğal kaynakların insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için nüfus artışının da sınırlandırılmasını istemektedir. Doğal kaynakların sınırlılığı noktasında ekolojik düşüncenin gelişimine yaptığı katkı, bu bulgunun kullanım alanı olarak geliştirdiği "hayatta kalmak için mücadele" (Capra,1992: 122) fikri noktasında ekolojik düşünceden uzaklaşmaktadır. Sınırsız ihtiyaçların karşılanma alanı olan doğa bu sınırlılığı nedeniyle tüm ihtiyaçları karşılayamayacak ve ancak hayatta kalmak için yapılacak mücadelede güçlü olanlar ayakta kalabilecektir. Malthus kendi başlarına bırakıldıklarında, insan nüfusunun çok hızlı arttığını hesaplamıştı. Her yirmi beş yılda sayıları iki katına çıkıyordu. Ancak besin kaynakları hiçbir şekilde bu hızla çoğalmıyordu. Malthus nüfusun kıtlık, savaş, hastalık ya da zor aracılığıyla dizginlenmedikçe, geometrik olarak, besin kaynaklarının aritmetik olarak arttığını gösterme iddiasındadır (Pepper,1986: 93). Bu durumda insan nesli sürekli olarak bir açlık tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Nüfusları kontrol altında tutan başlıca etkenler ise savaş, kıtlık ve hastalık gibi felaketlerdi. Kısacası bazı insanların yaşayabilmeleri için diğerlerinin ölmesi gerekiyordu. Var olma, "sürekli savaş" anlamına geliyordu (Marshall, 1999:470).

Bu düşünce zamanla sosyal Darwinizm ile birleşerek kapitalizmin meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Ekolojik düşüncenin gelişiminde Charles Darwin'in önemli bir yeri vardır. Antik çağlardan beri doğa filozofları "büyük varoluş zinciri"ni durağan bir hiyerarşi biçiminde ifade edegelmekteydiler. Biyolog Lamarck ve Darwin

bütün canlıların ilkel, basit şekillerden başlayarak çevrelerinin baskı ve etkisi altında evrimleştiğini göstererek, gelişimci yaklaşımı güçlendirmekle kalmayıp, biyolojik türler konusunda Yahudi-Hıristiyan tezini de yıkmış oldular. Darwin, evrim konusundaki görüşlerini açıklarken, şansa bağlı değişiklikleri, bugünkü deyimiyile, rastlantısal mutasyonu, ve doğal seçim kavramlarını da tanımlamasında önemli bir yere sahiptir (Simonnet, 1993: 12).

Böylece evren, yaratıcısının elleriyle kurulmuş olan bir makine yerine, karmaşık yapıların, daha basit formlardan oluştuğu, sürekli evrimleşen ve değişen bir olgu olarak görülmeye başlandı (Marshall, 1999: 129).

Darwin'in evrim kuramı ve doğal seleksiyon kuramının oluşmasında Malthus'un etkisi çok önemli olmuştur. İngiltere'de fakirliğin hüküm sürdüğü bir dönemde nüfusu ve nüfus artışını fakirliğin sebeplerinden biri olarak gören ve o dönemde İngiltere'de uygulanmakta olup, fakirlere devlet kesesinden yardımı öngören kanuna karşı çıkan Malthus'un tamamen ekonomik endişelerle ileri sürdüğü bu iddiadan Darwin, kendine göre ilmî neticeler çıkarmaya durdu bundan natürel seleksiyon kuramını oluşturdu (Simonnet, 1993:13). Bu kurama göre, Eğer bir canlı kendisi için herhangi bir şekilde yararlı olacak bir değişikliğe uğrarsa, hayatın karmaşık ve kimi zaman değişen koşullarında hayatta kalmak için daha büyük bir şansa sahip olacak ve böylece doğal olarak seçilmiş olacaktır (Foster,2001:249).

Darwin'in 1839 yılında yazdığı (Görmez,1997:73), ancak 1859 yılında yayınladığı (Capra,1992:122) "Türlerin Kökeni Üzerine" adlı kitabında geliştirdiği evrim teorisinin ekoloji açısından önemi "çevrenin canlılar üzerindeki etkisini" ortaya koymasındadır. Darwin tabiattaki bütün canlıların birbirleriyle ve cansız doğayla ilişki içinde olduğunu ortaya koyarak ve bunların birbiri ile uyum ve denge içinde olduğunu belirterek ekoloji düşüncesine önemli katkılar sağlamıştır (Görmez,1997:73). Darwin'in doğadaki türler arasında var olduğunu ifade ettiği metabolik ilişki (Uyum ve ahenge dayanan, işbölümü ve hiyerarşiyi reddeden bir ilişki) daha sonra Marx dahil bir çok düşünürü önemli ölçüde etkilemiştir (Hellman, 2001:112-113).

Her ne kadar Darwin'in tesadüfi değişim ve doğal ayıklanma kavramları modern evrim teorisinin köşe taşları olmaya devam etmişse de, çok geçmeden, Darwin'in de hayal ettiği gibi, tesadüfi değişimlerin, türlerin evriminde yeni özelliklerin ortaya çıkışını kesinlikle açıklayamayacağı açıklık kazandı (Capra,1992:122).

Bu bağlamda zamanla Darwin'in farklı yorumlamaları sonucu ortaya çıkan Sosyal Darwinizm var olma savaşında güçlü olanların ve en iyi uyum sağlayanların galip geleceklerini öne sürdü. Bu iddia, tüm bitkileri, hayvanları ve insanları içine alıyordu. Dahası, söz konusu yaşam mücadelesinin doğanın meşru ve değişmez bir yasası olduğunu özellikle vurguluyordu. Doğadaki çatışmanın insanın da doğasında olduğunu kabul edilmesiyle, ırkçılık, faşizm, komünizm, emperyalizm adına yapılan çatışmalar, güçlü milletlerin zayıf gördükleri milletleri ezerek yok etmeye çalışmaları artık bilimsellik kisvesine bürünmüş oluyordu. Barbarca katliamlar yapanlar, insanlara hayvan gibi davrananlar, milletleri birbirlerine düşürenler, ırklarından dolayı insanları hakir görenler, haksız rekabetle küçük işletmeleri kapattıranlar, fakirlere yardım elini uzatmayanlar artık kınanmayacak veya engellenemeyecekti. Çünkü onlar bunu "bilimsel" bir doğa kanununa uyarak yapıyorlardı. Darwin'in özellikle doğal seçim kanunu önerisinin uygulamada ortaya çıkardığı bu durum Malthus'cu hayatta kalmak için mücadele fikri ile birleştirilerek zamanla çağdaş uygarlığın başına bela olan totaliter ideolojiler için de dayanak oluşturmuştur (Hellman, 2001:104). Hitler maymun ile insan ırkı arasındakilerin yok edilmesini isterken muhtemelen evrim ve doğal seçim kuramlarından etkilenmişti.

Darwin'in çalışmaları ve bulguları onun ardılı olan Heackel'e ekoloji ilminin babalığı unvanını kazandırmıştır (Bramwel, 1989:49). Heackel, ekolojiyi "bir hayvanın veya bitkinin organik veya inorganik çevresi ile ve diğer canlı varlıklarla kurduğu dostça veya düşmanca ilişkilerin toplamıdır" şeklinde tanımlamıştır (Görmez, 1997:73). Bu tanımdan yola çıkarak ekolojinin genel olarak canlıların çevresi ile uyum içinde yaşamlarını sürdürmelerini inceleyen bir bilim dalı olduğunu söyleyebiliriz. Ekoloji düşüncesi içinde Heackel'i ayrıcalıklı ve zikredilebilir kılan, onun "ekoloji" isminin babası olmasıdır.

Ekolojik düşüncenin doğuşunda modernite eleştirilerinin ayrıcalıklı bir yeri vardır (Görmez,1997:72). Aydınlanma ve modernliğin ilk eleştirilerine Rousseau'da rastlamak mümkündür. Rousseau'nun toplum sözleşmesi teorisini geliştirirken varsaydığı doğal haldeki uyum ve ahenkli yapı ekolojik düşüncenin izlerini taşır. Rousseau, insanın yapay bir uygarlık tarafından bozulmuş olduğu düşüncesinden hareketle, mülkiyetin insanlar arasında eşitsizliği giderdiğini, doğa durumunda eşitliğin var olduğunu iddia etmektedir (Görmez, 1997:71). Rousseau bu çerçevede doğaya müdahalelerin sadece insan ihtiyaçlarına yetecek kadarı ile sınırlandırılması gerektiğini söylemiştir (Sabine, 1969:273).

Çevrenin geleceği üzerine geliştirilen yaklaşımlardan biri olan “Yetinme Seviyesi Yaklaşımı” Rousseau’nun izlerini taşımaktadır.¹ Rousseau, özellikle doğal olan ve suni olan ayrımına giderek, insanların yapılarından kaynaklı olarak iyi oldukları sonucuna varmış ve insanın doğaya olan tutumunu da bu bakış açısı ile izah etmeye çalışmıştır (Sabine, 1969:273-274).

Aslında bir aydınlanma düşünürü olan Marx moderniteye yönelik eleştirel bakışı ve geliştirdiği emek ve yabancılaşma kategorileri ile klasik aydınlanma düşünürlerinin dışına çıkmayı başarmış bir düşünür olarak dikkat çekmektedir (Miller, 1995:108-109). Marx moderniteyi sorgularken fizik ve doğa bilimlerinde yaşanan bazı gelişmeler de aydınlanmanın temellerini oluşturan temel varsayımları yok etmekteydi. Marx’ın düşüncesi doğrusu sistematik biçimde ekolojiktir. Bu ekolojik perspektif ise, Marx’ın tarih biliminden kaynaklanmaktadır. Parsons’a göre, Marx diyalektik süreç ile doğayı ifade etmektedir. Marx’ın üretim, işbölümü ve üretim araçlarının kullanımı üzerine yaptığı vurgular ekolojinin referanslarından olmuştur. Çünkü Marx’ın toplum ve doğa analizi, bütün/gövde ya da metabolizma kavramlarıyla anlam kazanır. Marx, Kapital’de toplumu bir bütün, bir gövde, emek sürecini ise; insanın doğa ile arasındaki bir süreç, insanın doğayla eylemleri aracılığıyla kurduğu, denetlediği ve düzenlediği metabolik bir ilişki olarak tanımlamıştır. Marx’a göre “doğa insanın inorganik bedenidir, bizzat insanın kendisinden başkası doğadır ve insan doğa da yaşar ... o halde insan doğanın bir parçası olduğu için kendi kendisi ile bağlantılıdır.” Fakat Marx’a göre, 19.yy kapitalizminin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkan doğa-insan bölünmesi, metabolizmada "onarılmaz bir yarılma" yaratmıştı (Capra, 1992: 230-234). Diğer taraftan Marx’ın düşüncesinde merkezi önemde olan insanın doğadan yabancılaştırılmasına yönelik eleştirileri de (Foster, 2001: 37) onun ekoloji düşüncesine yaptığı katkılardan biri olarak değerlendirilebilir. Marx’ın bu tespitleri onu bazılarınca ekolojinin babası olarak tanımlanmasını sağlar (Görmez, 1997: 72).

Marx’ın kapitalist üretim biçimi için geliştirdiği şu eleştiri onun ekolojik düşüncesinin anlaşılabilirliği açısından da önemli ipuçları taşımaktadır.

Özellikle kapitalist üretim biçimi insanları büyük merkezlerde toplar ve böylece kentsel nüfusun sürekli artmasına yol açar. Bu, bir yanda toplumun

¹ “Yetinme Seviyesi Yaklaşımı” hakkında daha geniş bilgi için; İsmail Gökdayı, Çevrenin Geleceği – Yaklaşımlar ve Politikalar-, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara,1997 s:178-182

tarihsel hareket gücünü yoğunlaştırırken, diğer yanda insanın toprakla arasındaki metabolik ilişkiyi bozar. Yani toprağın insan tarafından yiyecek ve giyecek olarak tüketilen elementlerin tekrar toprağa dönmesini engeller. Sonuçta toprağın sürekli verimliliği için zorunlu olan doğal döngü koşulu işlemez hale gelir... Belirli bir süre için toprak verimliliğini artıracak gelişmelerin tamamı, gerçekte bu verimliliğin asıl kaynağını yok etmeye yönelik gelişmelerdir. ABD gibi gelişmelerini daha fazla endüstrileşmeye dayandıran ülkelerde bu yok ediş daha da hızlanır. Yani kapitalist üretim tarzı, üretimi bu üretimin ana kaynağı olan emeği ve toprağı sömürerek artırır (Skirberkk, 1996:130).

Marx, ekolojik düşüncesinin gelişiminde Darwin'den önemli izler taşır. Marx'ın insanlık tarihinin bir çatışmadan ibaret olduğunu, mevcut çatışmanın işçiler ve kapitalistler arasında geçtiğini ifade ederken, Darwin'in canlıların "yaşam mücadelesi" sonucunda, yani "diyalektik bir çatışma"yla ortaya çıktıkları yönündeki teorisini de sosyal bilimlere alanına taşımış olmaktadır. Diğer taraftan Marx'ın yeryüzü cenneti olarak tanımladığı sınıfsız ya da devletsiz komünist toplumun temel karakteristiklerini oluşturan, hiyerarşisiz ve organik yapı Darwin'in doğada var olduğunu ifade ettiği metabolik ilişkilerin² sosyal bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Gökberk, 1999:425).

Marksizmin insanlığın geleceğini bugünden etkileyen hayati meselelere dair siyasal ve ideolojik düşünceleri hem dogmatik Marksistler hem de Batılı Marksizm eleştiricileri tarafından istismar edilmiştir. Ekoloji meselesi de bunlardan birisidir. Ekoloji, günlük hayatı ve insanlığın geleceğini de doğrudan etkileyen başka konularda olduğu gibi dogmatik Marksistler tarafından göz ardı edilmiş, sosyalizm sonrasına belki de ideolojik cennete havale edilmiştir.

Bu perspektifte, ekoloji gibi meselelerle uğraşmak, Marx'ın düşüncesinden uzaklaşma olarak kavranır. Batılı Marksizm eleştiricileri ise probleme "ekolojik bilimin her türlü bilgisinden (ya da her türlü ekolojik bağlamdan) yoksun bir biçimde, neredeyse bütünüyle kültürelci olan ve genellikle insanın doğadan yabancılaşmasını bilime atfeden bir "ekolojik" ideoloji eleştirisi geliştirmişlerdir. Bu perspektifte yabancılaşma, tek yanlı biçimde doğa fikrinden yabancılaşma olarak kavranır. Her iki tarafında ortak özelliği Marx'ta bir ekolojik görüş yokmuş gibi davranmaları ve nihayet Marx'ın düşüncesini basit bir ideoloji dünyasında kabul etmeleridir. Marx doğanın

² Sınıfsız ve ya devletsiz bir toplumda da hiyerarşinin var olabileceğine ilişkin; (Bookchin 1994:81-82)

ekonomik ve toplumsal dokudaki önemini hemen hemen tüm eserlerinde vurgulamıştır. Ancak ekolojik konular üzerinde pek durmamışsa da, yaklaşımı ekolojik sömürüyü önceden kestirebilecek nitelikteydi.³

Aydınlanma ile ortaya çıkan mekanik dünya tasarımını en büyük darbeyi indirerek yeni bir bilimsel devrim yaratanlar modern fizikçilerdir. Bu yeni bilimsel devrimin temel yaklaşımı ekolojik düşünceyi pekiştirmektedir. Newton'cu mekanik düşüncenin boyut değiştirmesi ve yeniden ele alınması fizik bilimiyle Einstein tarafından yapılmıştır. Geçmişteki ekolojik düşüncelerin fikirleri ile Einstein'ın çabalarının birleşimi, Aydınlanmadan ekolojik düşünceye geçişi hızlandırmıştır.

20. yy.ın ilk otuz yılında peş peşe gelen Görecelilik Kuramı, Kuantum Kuramı, Termodinamik Kanunları Kartezyen Dünya görüşü ile Newton mekaniğinin ana kavramlarının tümünü parça parça etti. Bu gelişmenin mimarları Max Planck, Einstein, Niels Bohr, De Broglie, Schrödinger, Pauli, Heisenberg ve Paul Dirac gibi bilim adamlarıydı (Capra, 1992: 81). Vardıkları sonuçlar onları tuhaf ve beklenmedik gerçeklerle yüz yüze bırakarak dünya görüşlerini altüst etmiş ve tamamen farklı düşünmeye zorlamıştır. Ta en başından beri bilimde böyle bir şey olmamıştı. Yüzyılımızda fizikçiler, evreni anlayabilme yeteneklerine ilk kez ciddi bir meydan okumayla karşılaştılar. Örneğin, bir atomik deneyde doğayla ilgili bir konuyu araştırmak istediklerinde, doğanın gözlemlenen davranışı çelişkili ya da mantığa aykırı geliyordu. Sorunu ne denli açıklığa kavuşturmak isterlerse, paradokslar da o denli keskinleşiyordu. Yeni gerçekliği kavrayabilme çabaları, bilim adamlarına bildikleri temel kavramların, tüm bakış açılarının, kullandıkları dil ve kelimelerin, atomik olguları betimlemede yetersiz olduğu acı gerçeğini öğretti. İzafe teorinin getirdiği bu dünya görüşü, mekanistik kartezyen dünya görüşünün aksine organik, bütüncül ve ekolojiktir. Einstein tabiatın temelde uyumlu olduğuna inanıyordu (Görmez, 1997: 74). Evren artık çok sayıda nesnenin bir araya geldiği bir makine şeklinde tasarlanmaz, bunun yerine parçaları birbirleri ile özden ilişkili olan ve ancak kozmik bir sürecin kalıpları şeklinde anlaşılabilen, bölünmez ve dinamik bir bütün olarak tasvir edilir (Capra, 1992: 98).

³ Marx'ın "doğanın fethi" konusundaki düşünceleri onun ekolojik düşünceden uzaklaşmasına ve mekanik düşüncenin izlerini hala düşüncesinde taşıyor olmasına ilişkin ayrıntılı bilgi için; (Bookchin, 1996: 186-202)

Mekanistik Kartezyen dünya görüşünün tersine, modern fizikten doğan bu dünya görüşü organik, bütüncül ve ekolojik gibi terimlerle nitelenebilir (Capra,1992:82).

Bu genel anlamda sistemler teorisi, bir başka deyişle bir sistemler görüşü olarak adlandırılabilir. Bu noktada Bertalanffy'nin geliştirdiği genel sistem teorisinin ekolojik düşünceye önemli katkıları olmuştur. Bir sistem ortaklaşa bir amacı gerçekleştirmek üzere bir bütün olarak davranan ilişkili parçalardan oluşan bir bütündür. Bir sistem dış çevreden girdi alır ve bunları bir şekilde dönüştürerek bunları tekrar çevreye verir. Bütün sistemleri kapsayan ve açıklayan Genel Sistem Kuramı (General Systems Theory), biyomedikal kökenli ve çeşitli bilim dallarında uzmanlık çalışmaları yapmış Ludwig von Bertalanffy tarafından geliştirilmiştir. Bertalanffy'nin geliştirdiği sistem teorisi genel anlamda mekanikçi olarak tanımlanmakla birlikte insan-doğa ilişkilerine bir sistem örgüsü içinde, bütüncül bakış geliştirmiş olması ve dolayısı ile tabiatta var olan her şeyin birbirini etkilediği düşüncesini tartışması açısından ekolojik düşüncenin tarihi açısından son derece önemlidir. Genel sistem teorisinde sistem; birbirleri ile ve yaşamımızın bağımlı olduğu bizi çevreleyen eko-sistemler ile sürekli karşılıklı etkileşim içinde insanoğlunun ve sosyal kurumların oluşturduğu yaşayan bir yapı olarak görülmüştür. Sistem yaklaşımının doğrusal olmayan bu kavrayışı ekolojik bilincin özünü oluşturmuştur (Capra, 1992: 304-306).

Artık bilim adamlarının gerçeklik kavramlarındaki devrimsel nitelikli değişiklikler, modern fizik sayesinde tutarlı bir dünya görüşünü yavaş yavaş su yüzüne çıkarıyor. Bu yeni görüş, yukarıda ifade edildiği gibi bölücü ve katı olmak yerine, organik, holistik ve ekolojik özellikler taşıyor. Yani, bir bütünü parçalarına ayırıp, parçaların incelenmesiyle o bütünü anlamaya çalışan indirgemeciliğin modası geçiyor. Zira son dönemlerde bilim farkına vardı ki, organik veya bütünlük (entegre) bir bütünü, onu oluşturan unsurlardan bağımsız ve o parçaların toplamından fazla olan bir gerçekliği vardır. Holistik görüşten kasıt budur. Çok çarpıcı ve şaşırtıcı bir nokta, Doğu'nun mistik geleneklerinin asırlar boyunca, modern bilimin ancak bugün varabildiği noktayı işaret etmekte oluşudur (Capra, 1991:6). Her geçen gün daha çok sayıda bilim adamı, mistik düşüncenin, çağdaş bilim kuramlarıyla ilişkili ve onlarla tutarlı felsefi bir zemin veya fon oluşturduğu bilincine eriştiği görülmüştür.

SONUÇ

Bu çalışma göstermiştir ki; mekanik Dünya görüşünden ekolojik dünya görüşüne doğru yaşanan bu gelişmelerde birer mihenk taşı olarak önemli katkılar sağlayan düşünürlerin hiçbirinin ekolojik sorunlara çözüm bulma gayreti içinde olduklarını söylemenin zor olduğu görülmektedir.

Buna rağmen ekolojik düşüncenin doğuşuna katkı sağlayan ve yukarıda bu katkılarını bu çalışmada kısaca özetlediğimiz düşünürlerin öncelikli amaçları moderniteyi ve aydınlanma ile ortaya çıkan yeni bilimsel düşünceyi eleştirmek olarak kendisini gösterir. Bu dönemdeki düşünürler eleştirdikleri mekanik dünya görüşüne dayalı bilim anlayışının yerine önerdikleri yeni modeller sayesinde ekolojik düşüncenin doğuşuna katkı sağlamışlardır. Çalışmamız açısından fikirlerine başvurulmuş bu bilim adamlarının ekolojik sorunlarla ilgilenmemiş olmaları ya da çalışmalarında ekolojik bir dünya görüşü üretme çabasını doğrudan taşımamış olmaları onların ekolojik düşünceyi önemsemediklerini göstermemektedir. Bu durumun, sadece kendi dönemlerinde ekoloji sorunsalının henüz kendisini göstermemiş olması ile ilgili olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, ekoloji düşüncesine katkıları bakımından bir yazının içinde fikirleri ile bir araya getirilmeye çalışılan bu bilim adamlarının hepsini, tek bir çatı altında toplamaya çalışmanın özünde anti-ekolojik bir davranış olacağı anlaşılabilir. Ancak yukarıda kısaca ekolojik bakış açısı ile görüşleri tanıtılmaya çalışılan ve ekolojik düşünceye katkıları olduğu iddiasında bulunduğu bu çalışmada, bu bilim adamlarının her şeyden önce çalışma alanları birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu bilim adamlarının kimi ekonomist, kimi biyolog, kimi temel bilimler alanında çalışan bu düşünürlerin bu yazıda bir araya gelmiş olmaları onların bilinçli bir tercihle oluşturdukları bir okulun/ekolün varlığı bu çalışmada gösterilmeye çalışılmamıştır.

Bu nedenle buradaki bilim adamlarının en önemli ortak müşterekleri, geliştirdikleri teoriler ve bilimsel ilerlemenin sonuçlarından biri olarak ekolojik bir dünya görüşünün doğmasını sağlamış olmasından ibaret olduğu ve ekoloji bilimine veya düşüncesine ortak katkılarının da bu olduğu görülmesi gereken en önemli argüman olarak dikkati çekmesi gereken ayrıntı olarak bu çalışmada görülmesi umulan düşüncedir.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, ZABCI, Filiz Çulha ve ERGÜN, Reyda: Kral-Devletten Ulus-Devlete, Ankara, 2005
- BOOCHKIN, Murray: Özgürlüğün Ekolojisi, (Çev. A.TÜRKER), İstanbul, 1994
- BOOCHKIN, Murray: Ekolojik Bir Topluma Doğru, (Çev. A. YILMAZ), İstanbul, 1996
- BRAMWELL, Anna: Ecology in the 20th Century, A. History, London, 1989
- CAPRA, Fritjof: Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, (Çev. M. ARMAĞAN), İstanbul, 1992
- CAPRA, Fritjof: Fiziğin Tao'su, (Çev. Kaan H. Ökten), İstanbul, 1991
- CEVİZCİ, Ahmet: Ortaçağ Felsefesi Tarihi, Bursa, 2001a
- CEVİZCİ, Ahmet: Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi, Bursa, 2001b
- ÇİĞDEM, Ahmet: Aydınlanma Düşüncesi, Ankara, 1997
- FOSTER, J.Bellamy: Marx'ın Ekolojisi-materyalizm ve doğa-, (Çev: E. ÖZKAYA), Ankara, 2001
- GÖKBERK, Macit: Felsefe Tarihi, İstanbul, 1999
- GÖRMEZ, Kemal: Çevre Sorunları ve Türkiye, Ankara, 1997
- GUATTARI, Felix: Üç Ekoloji, (Çev. Ali Akay), İstanbul, 2000
- HAMPSON, Norman: Aydınlanma Çağı, (Çev. Jale Parla), İstanbul, 1991
- HELLMAN, Hal: Büyük Çekişmeler, (Çev. Füsun Baytok), Ankara, 2001
- KELEŞ, Ruşen ve HAMAMCI, Can: Çevrebilim, Ankara, 1998
- MARSHALL, Gordon: Sosyoloji Sözlüğü, (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Ankara, 1999
- MILLER, David: Blackwell'in Siyasal Düşünceler Ansiklopedisi II, (Çev. Bülent Peker-Nevzat Kıraç), Ankara, 1995
- NASR, S. Hüseyin: İnsan ve Tabiat, Ankara, 1988
- PEPPER, David: The Roots of Modern Environmentalism, Croom Helm, 1986
- SABİNE, George: Siyasal Düşünceler Tarihi II, (Çev. Alp Öktem), Ankara, 1969
- SIMONNET, Dominique: Çevrecilik, (Çev. M. Slami Şakiroğlu), 2.Baskı, Ankara, 1993
- SKIRBERKK, Gunnar: Marxism and Ecology, The Greening of Marxism, (Ed: Ted Benton), New York, 1996
- ÖNDER, Tuncay: "Çevrecilik ve Ekolojizm Üzerine", Karınca Dergisi, Yıl: 64, Sayı:738, Haziran, 1998